

from Constantinople, where it had been used for the basilica of the Holy Apostles. This type of basilica had been known in the East even earlier (compare the martyr's church of S. Simeon from the end of the 5th century).

Finally the square ground plan with central dome (type 5) also dates from this period. The author compares the only example from Salona to the churches from Bostra, Ezra and Constantinople all dated within the 6th century.

The author again points to the problem of the church of S. Donat at Zadar (rotunda with three apses in the eastern end). It must be an early Byzantine form probably built before the fall of the ancient civilization on the Adriatic.

Finally the author draws our attention to the polygonal apse. This architectural element can be precisely dated. Owing to the fact that such an apse was very frequent on the northern Adriatic in the 6th century, the examples in Dalmatia must belong to the same period. It is interesting to point out the appearance of the polygonal apse in the palace at Polače on the island of Mljet which is dated to the end of the 5th century.

KOMPLEKS STAROKRŠĆANSKE ARHITEKTURE NA SRIMI KOD ŠIBENIKA

ZLATKO GUNJAČA

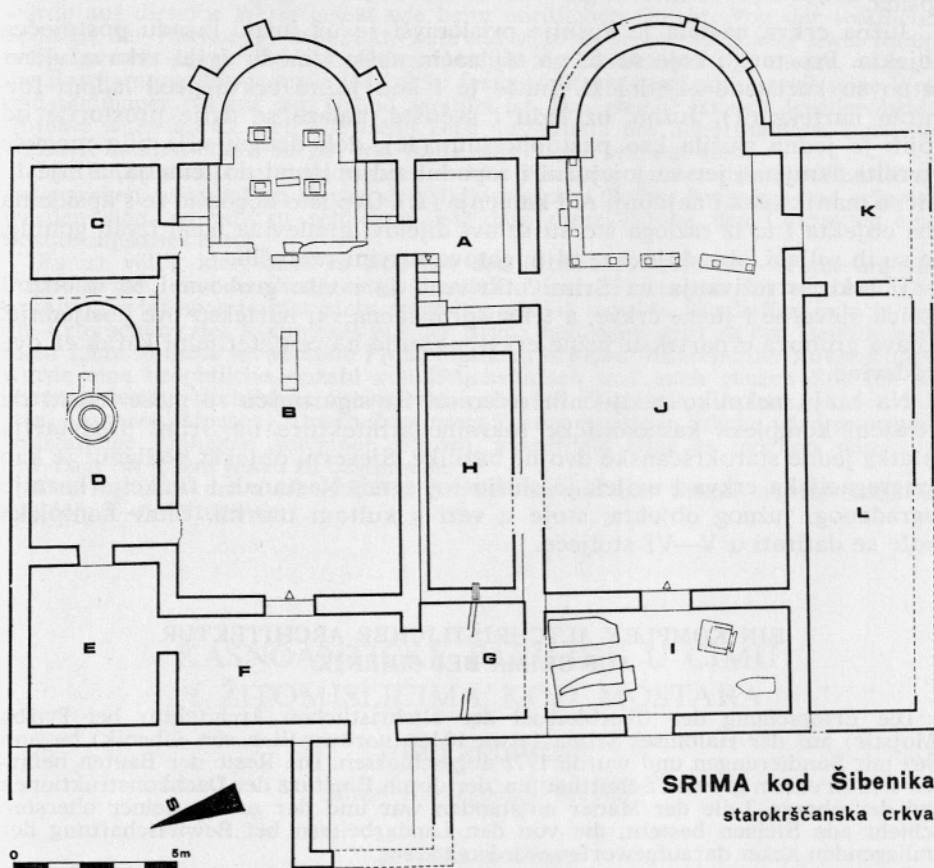
Muzej grada Šibenika

Istraživanja ostataka starokršćanske arhitekture na položaju Prižbe — Mojstir na poluotoku Srimi (oko 10 km sjeverozapadno od Šibenika) započeta su sondažnim zahvatom 1969. godine, a završena su 1972. godine. Ostaci građevina nalazili su se u sklopu jedne velike gomile koja je nastala uglavnom urušavanjem krovnih konstrukcija i gornjih dijelova zidova zgrada. Jedino je najgornji sloj bio formiran od kamena koje su zemljoradnici izbacili iz zemlje prilikom obrađivanja okolnih čestica. Nakon uklanjanja površinskog kamena pojavio se sloj s urušenim materijalom, kojim su ostaci objekata bili sasvim ispunjeni. U toku daljnjeg iskopavanja među šutom i različitim građevnim materijalom (tegule, imbrices, kamen, sedra, komadi žbuke), pronađen je veliki broj arhitektonskih elemenata i komada ornamentiranog kamenog namještaja. Glavnina tih spomenika zatečena je u fragmentarnom stanju (kolone, kapiteli, imposti, baze, pilastri, pluteji, ambon, menza), dok ih je u cijelosti sačuvanih bilo svega nekoliko (baze, imposti, kapiteli, pilastri).

Otkriveni arhitektonski kompleks sačinjavaju dvije složene građevine — dvije crkve koje se sastoje od lađa sa svetištima i nekoliko manjih prostorija različite namjene. Na osnovi više građevinskih detalja moglo se je zaključiti da su ove dvije arhitektonske cjeline nastale u različito vrijeme, te da im je, u stanovitom smislu, i funkcija bila različita. Sjeverna građevna skupina nastala je ranije i to kao kongregacijska crkva u kojoj se vršio i obred krštenja. Centralnu poziciju ovdje zauzima lađa sa uzdignutim i septumom ograđenim prezbiterijem (B), a uokolo se redaju pastophorium (C), baptisterij (D), apoditerium možda i katakumenaion (E), narteks (F), zatim prostorija ne-

utvrđene namjene kasnije pretvorena u cisternu (**H**) i konačno drugi pastophorium (**A**) te na pročelju prigradeni protiron.

Na sjevernom objektu mogu se zamijetiti dvije vrste preinaka. Jedne su u vezi s podizanjem kasnije (južne) građevne skupine, dok se druge vezuju uz promjene u obredu krštenja. U prvu grupu spadaju otvaranje vrata na južnom pastophoriumu u cilju međusobnog povezivanja objekata i zidanje

stepenica u sjeverozapadnom uglu ove iste prostorije. Stepence su bile potrebne za penjanje iznad cisterne, koja je izgrađena u ovoj istoj fazi, u prostoriji smještenoj uz južni zid lađe između pastophoriuma i narteksa.

Čini se da bi s izgradnjom drugog objekta trebalo povezati i preinake koje se zamjećuju kod prezbiterija sjeverne crkve. Sa sigurnošću se može tvrditi da je ovaj izvorno bio drugačije oblikovan i da je bio u istom nivou s lađom, te da je tek u jednoj kasnijoj građevnoj fazi uzdignut za jednu stepenicu i odvojen septumom načinjenim od dekoriranih kamenih elemenata. Smatram

da je do promjene došlo u vrijeme kada je sagrađen drugi (južni) objekat, jer je novo rješenje identično onom kojeg susrećemo kod prezbiterija te kasnije sagrađene crkve.

Drugu vrstu preinaka uzrokovale su, kao što sam već rekao, promjene u obredu krštenja. S tim u vezi došlo je do preoblikovanja (redukcije) ranije križne u manju kružnu piscinu, komunikacija između pastophoriuma i baptisterija bila je zazidana, a na istočnom kraju baptisterija formirana je upisana apsida.

Južna crkva nastala je kasnije prislonivši se uz južnu fasadu postojećeg objekta. Prostorije koje su se na taj način našle između dviju crkava vjerovatno su korištene zajednički. Inače je i kod južne crkve pred lađom formiran narteks (**I**). Južno, uz lađu i svetište, nalaze se dvije prostorije od kojih je jedna služila kao pastophorium (**K**), dok drugoj nije bilo moguće utvrditi namjene, jer su joj južni i zapadni zid uništeni do temelja, a mjestimično manjka čak i najdonji red kamenja (**L**). Ovo isto dogodilo se s apsidama oba objekta i to iz razloga što su se ovi dijelovi građevina našli izvan gomile, pa su ih seljaci, obrađujući zemlju, gotovo sasvim razrušili.

U toku istraživanja na Srimi otkriveno je i više grobova i to u blizini apsida sjeverne i južne crkve, a tri su pronađena i u narteksu ove posljednje. Pojava grobova u narteksu južne crkve ukazuje na ceterijalni karakter ove građevine.

Na kraju nekoliko zaključnih rečenica. Sa sigurnošću se može kazati da istraeni kompleks kasnoantičke sakralne arhitekture na Srimi predstavlja ostatke jedne starokršćanske dvojne bazilike. Sjeverni objekat podignut je kao kongregacijska crkva i uvijek je služio toj svrsi. Nastanak i funkcija kasnije sagrađenog, južnog objekta, stoje u vezi s kultom umrlih. Citav kompleks može se datirati u V—VI stoljeće.

EIN KOMPLEX ALTCHRISTLICHER ARCHITEKTUR AUF SRIMA BEI ŠIBENIK

Die Erforschung der Überbleibsel der altchristlichen Architektur bei Prižba (Mojstir) auf der Halbinsel Srma (etwa 10 km nordwestlich von Šibenik) begann 1969 mit Sondierungen und wurde 1972 abgeschlossen. Die Reste der Bauten befanden sich in einem grossen Schutthaufen, der durch Einsturz der Dachkonstruktionen und der oberen Teile der Mauer entstanden war und der nur in seiner obersten Schicht aus Steinen besteht, die von den Landarbeitern bei Bewirtschaftung der umliegenden Äcker daraufgeworfen worden waren.

Der entdeckte architektonische Komplex besteht aus zwei umfangreichen Bauten, aus zwei Kirchen mit Schiff und Altar und aus verschiedenen Profanbauten, die diese umgeben. Aufgrund der Verbindung dieser beiden Baukomplexe und auch ihres Charakters kann man schliessen, dass sie sich sowohl hinsichtlich ihrer Entstehungszeit als auch ihrer Funktion voneinander unterscheiden.

Der nördliche Komplex entstand früher und zwar als Kongregationskirche, in der auch getauft wurde. Die zentrale Position wird vom Schiff mit dem erhöhten, durch Septum getrennten Presbyterium eingenommen (**B**), drumherum liegen dann das Pastoforium (**C**), das Baptisterium (**D**), das Apoditerium (**E**), der Nartex (**F**), dann ein Raum mit nicht festgestellter Bestimmung, der später zu einer Zisterne umgebaut wurde (**G**), und schliesslich noch ein zweites Pastoforium (**H**). Das Profiron (**I**), das den Kircheneingang schützt, ist später angebaut worden.

Am nördlichen Objekt sind zwei Arten von Umbauten zu erkennen. Die einen sind mit der Errichtung des späteren Baukomplexes verknüpft, während die anderen mit den Veränderungen zusammenhängen, die im Taufritual entstanden sind.

Die südliche Kirche entstand später, wobei ihre östliche und westliche perimetrale Mauer an die südliche Fassade des bestehenden, d. h. nördlichen Objekts anschliesst. Die Räume, die dadurch zwischen den beiden Objekten entstanden sind, wurden zu gemeinsamen Zwecken verwendet, indem ein Durchbruch in der südlichen Mauer des Pastoforiums (**H**) eine Verbindung herstellte. Der Naos (**J** und **K**) wurde auf dieselbe Weise gelöst wie beim nördlichen Objekt. Von der westlichen Seite ist der Nartex (**I**) angebaut, während sich an seiner Südmauer zwei Räume befinden, von denen der eine wahrscheinlich als Pasoforium (**N**) diente, wogegen die Bestimmung des anderen (**M**) nicht festgestellt werden konnte, weil seine West- und Südmauer bis auf den Grund zerstört ist. Das gleiche ist den Apsiden beider Objekte widerfahren, weil alle diese Teile ausserhalb des Schutthaufens lagen und von den Landarbeitern so gut wie völlig abgetragen worden sind.

Im Raum zwischen den Apsiden beider Kirchen wurde eine gewölbte Gruft ausgegraben, während im Nartex der Südkirche drei Gräber freigelegt und erforscht worden sind, woraus zu schliessen ist, dass diese Kirche den Charakter eines Bestattungsortes hatte.

Es ist völlig klar, dass es sich bei der Architektur von der Srma um eine Doppelkirche, eine *basilica gemina* handelt. Dieses Phänomen der altchristlichen Architektur ist noch immer nicht endgültig erklärt worden. Wir hoffen jedoch, dass die Erforschung des Komplexes auf der Srma beitragen wird zu den Bemühungen, mehr Licht in diese verwickelte Problematik zu bringen. Während der Ausgrabungen wurde eine beachtliche Anzahl von Bruchstücken und auch ganzen Stücken des ornamentierten kirchlichen Steinwerks gefunden (Kapitele, Imposte, Plutes, Pilaster, Ambonen, Mensen). Durch Zusammenfügung einzelner Stücke wird man mehr vollständige Einheiten gewinnen können, ausserdem wird es möglich sein, auch ihre Lage im Raum genau zu bestimmen.

Der Komplex der altchristlichen Architektur auf der Srma stammt ungefähr aus dem 5.—6. Jahrhundert.

KASNOANTIČKE BAZILIKE U CIMU I ŽITOMISLIĆIMA KOD MOSTARA

TOMO ANDJELIĆ

Muzej Hercegovine, Mostar

Bazilika u Cimu

Na lokalitetu »Crkvine« u Cimu¹ kod Mostara Muzej Hercegovine je u vremenu od 1966—1968. godine izveo sistematsko arheološko iskopavanje kasnoantičke jednobrodne bazilike. Razlog da se ovdje počne sa iskopavanjem su slučajni nalazi debelog četvrtastog kamena muljike sa predstavom pet riba (delfina) i fragmenti pluteja (?) sa troprutastim ornamentom.²

Nedaleko od lokacije bazilikalne zgrade, otkrivene su glavne konture kasnoantičke zgrade za stanovanje dimenzija 11,90 × 7,40 m (unutrašnje mjere). Osim ulomaka krovnog crijepa, keramike, stakla i željeznih eksera, drugo ništa nije bilo (**sl. 1**).